

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

ЗАВРШНИ РАД

Византија и Стефан Душан (1331-1346)

Ментор:
Доц. др Маја Николић

Студент:
Јелена Рацков ИС 12/17

Београд, 2018.

Садржај

Списак скраћеница	3
Извори:	3
Литература:	3
Предговор.....	4
Увод	6
Стање у Византији уочи Душановог ступања на власт	8
Андроник III и почетак епохе грађанских ратова	8
Унутрашње и спољне прилике у првим годинама власти Андроника III.....	10
Србија уочи ступања на престо Стефана Душана.....	13
Повратак из изгнанства.....	13
Млади краљ	13
Велбужд.....	15
Грађански рат у Србији.....	16
Преузимање власти и сређивање прилика у земљи и са суседима	18
Почетак освајања краља Стефана Душана	21
Самостално ратовање	21
Сиргијан.....	21
Састанци цара Андроника III и краља Стефана Душана.....	23
Односи са Угарском	24
Смрт Андроника III и почетак новог грађанског рата.....	25
Андроник III и присаједињење Епира и Тесалије	25
Царева смрт и питање регенства	26
Одлазак Јована Кантакузина у Србију	27
Обнављање непријатељства	28
Наставак борби и освајање Сера	31
Српско царство	34
Закључак.....	37
Извори и литература	38

Списак скраћеница

Извори:

Византијски извори

Византијски извори за историју народа
Југославије, том VI, Београд 1986

Данилови настављачи

Данилови Настављачи, Стара српска
књижевност у 24 књиге, књ. 7, Београд
1989.

Григорије Цамблак

Житије Стефана Дечанског, Григорије
Цамблак, *Књижевни рад у Србији*, Стара
српска књижевност у 24 књиге, књ. 12,
Београд 1989.

Литература:

ИСН I

Историја Српског народа I, Београд 1981.

Никол, *Племкиње*

Д. Никол, *Византијске племкиње десет
портрета 1250-1500*, Београд 2010.

Nicol, *Last Centuries*

D. Nicol, *Last Centuries of Byzantium 1261–
1453*, London 1972.

Острогорски, *Историја*

Г. Острогорски, *Историја Византије*,
Београд 1951.

Радић, *Време Јована V*

Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*,
Београд 1993.

Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*

Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан
Душан. Краљ и цар 1331–1355*, Београд
2005.

Предговор

Рад је посвећен односима Византије и Србије у периоду од 1331–1346. године, односно од ступања на престо краља Стефана Душана, па до његовог проглашења за цара 16. априла 1346. године. Акцент је стављен на спољну политику српског владара и његова освајања византијских области.

Први део рада посвећен је ситуацијама у византијском царству и српској држави пре ступања на власт Андроника III, односно Стефана Душана. У Византији у овом периоду почиње епоха грађанских ратова која ће обележити цео XIV век и полако претворити Царство у државу другог реда. Са друге стране, Србија се налази у успону и уз помоћ новог краља и амбициозне властеле жељне освајања, користи немире у Царству како би се проширила на његов рачун. Централни део рада посвећен је односима српског краља са Андроником III, а након његове смрти са Јованом Кантакузином и владом у Цариграду, предвођеном Алексијем Апокавком и царицом Аном Савојском.

Рад је писан на основу објављених извора, уз употребу релевантне литературе. За овај период сачувана су нам два веома значајна савремена извора, *Историја* Нићифора Григоре и мемоари Јована Кантакузина, учесника самих догађаја.

Нићифор Григора је рођен око 1295. године, а умро је између 1358. и 1361. године. Своје главно дело *Ромејска историја*, у 37 књига писао је годинама. Дело почиње 1204. годином, а завршава се 1358/59. годином. Ово дело је извор првог реда за грађанске ратове који су потресали Царство у XIV веку, јер је Нићифор био очевидац и савременик описаних догађаја.¹

Јован Кантакузин је рођен у Цариграду 1295/6. године, а умро је на Пелопонезу 15. јуна 1383. године. Био је близак пријатељ и сарадник Андроника III, способан политичар, војсковођа и на крају цар. Његово историјско дело, мемоарског карактера описује догађаје у периоду између 1320. и 1354. године, период у ком је и сам био учесник описаних догађаја.²

¹ Византијски извори за историју народа Југославије, том VI, Београд 1986.

² Византијски извори за историју народа Југославије, том VI, Београд 1986.

Када су у питању домаћи извори, за израду рада су коришћена дела Даниловог настављача, *Житије Стефана Дечанског* и *Житије краља Душана*.³ Такође, коришћено је и *Житије Стефана Дечанског* које је у XV веку написао Григорије Цамблак⁴.

Данилов настављач или први настављач Данила Пећког је непознати монах, ученик Данила Пећког, који је *Данилов зборник* допунио *Житијем Стефана Дечанског*, *Житијем краља Душана* и *Житијем архиепископа Данила II*. Своја дела написао је у периоду између 1337. и 1340. године.

Григорије Цамблак је рођен око 1364. године, а умро је 1420. године. Био је веома образован човек и написао је многа дела која су ушла у историју бугарске, српске и руске књижевности. Најзначајнија дела за српску књижевност су *Житије Стефана Дечанског*, *Служба Стефану Дечанском* и *Повест о преносу моштију свете Петке*. Сва три дела је написао за време боравка у Србији, између 1402. и 1406. године. Текстовете о Стефану Дечанском написао је за култ који се већ формирао над моштима светог у манастиру Дечани.

Што се тиче коришћене литературе, највећи део рада написан је на основу Историје српског народа I⁵, затим на основу дела Никола⁶, Острогорског⁷, Радића⁸, Ферјанчића и Ћирковића⁹.

³ Данилови настављачи, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 7, Београд 1989.

⁴ Житије Стефана Дечанског, Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12, Београд 1989.

⁵ *Историја српског народа I*, Београд 1981.

⁶ Д. Никол, *Византијске племкиње. Десет портрета 1250–1500*, Београд 2010; D. Nicol, *Last Centuries of Byzantium 1261–1453*, London 1972.

⁷ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1951.

⁸ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, Београд 1993.

⁹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан. Краљ и цар 1331–1355*, Београд 2005.

Увод

Михаило VIII (1259–1282), успео је 1261. да освоји Цариград, који је од 1204. године и првог пада био у рукама Латина. Заузимањем Цариграда Византија је поново постала велика сила и опет почиње да утиче на европску политику. Међутим доба латинске власти оставило је велике трагове, у византијским водама господариле су италијанске републике, њихове колоније биле су разбацане по целом Царству, њима је припадала већина острва у источном делу Средоземног мора. Грчка је остала под влашћу Латина, а Епирска деспотовина и Тесалија, иако су биле под грчком влашћу, избегле су уједињење и задржале непријатељски став према Византији. На рачун Византије су се проширили и Срби и Бугари, који у том тренутку нису били спремни да поведу самосталну акцију против Царства, али су били спремни да се придруже сваком антивизантијском подухвату који би дошао са запада. До краја своје владавине Михаило VIII морао је да се бори против тежње Латина да поврате Цариград и обнове Латинско царство, а упоредо је покушавао да успостави власт над старим византијским земљама, у чему је имао скромне резултате. Северни део Балканског полуострва остао је под влашћу Словена, на мору су и даље господариле италијанске државе. Успео је да поврати један део Пелопонеза, али његов већи део и даље остаје у рукама Латина, као и Атика са Беотијом и околна острва.¹⁰

Након владавине Михаила VIII, почиње нагло опадање Царства. Држава је ослабљена, а притисак споља се непрекидно појачава. Дошло је до нагле експанзије Турака у Малој Азији и Срба на Балкану. Царство је раздирано унутрашњим и спољашњим проблемима који убрзавају његово опадање. Након Михаилове смрти власт је наследио његов син Андроник II, који није успео да нађе адекватна решења за проблеме Царства упркос многим покушајима. Државне финансије биле су у кризи, тако да је цар Андроник II био приморан да распусти флоту и на тај начин постане зависан од помоћи својих поморских савезника, пре свега Ђенове. Што се тиче континенталне копнене војске и они су нагло смањени, чиме је одбрамбена моћ Царства сведена на минимум.¹¹

¹⁰ Острогорски, *Историја*, 422-423, 446-447

¹¹ Острогорски, *Историја*, 450-451

Већ око 1300. године читава Мала Азија налазила се под турском влашћу, отпор су пружали једино већи градови, а само неки од њих нису пали пред турском најездом, као што су: Никеја, Никомедија, Бруса, Филадельфија и луке Хераклеја, Смирна и Фокеја. У Малој Азији је настало више турских кнежевина и она је заувек изгубљена за Царство упркос покушајима Андроника II да поврати овај виталан део Царства¹².

На Балканском полуострву дошло је до јачања српске државе под краљем Стефаном Урошем II Милутином, који је проширио територију своје државе на југ, на рачун Византије. Године 1282. краљ Милутин осваја Скопље. Византија је била немоћна пред нападима српског владара, што је приморало византијског владара да пристане на брак између краља Милутина и своје ћерке Симониде, која у време склапања брака 1299. године није имала ни пуних шест година. Овим браком српски краљ је задржао све освојене територије Царства у име мираза.¹³

Освајачку политику краља Милутина, наставио је његов унук Стефан Душан, који је дошао на престо након збацивања оца, Стефана Дечанског са власти. Преврат је извршио уз помоћ властеле жељне освајања и незадовољне владавином Стефана Дечанског. Стефан Душан је искористио прилику за проширење државне територије на рачун Царства које се налазило у изузетно крвавом грађанском рату.

Византијско царство које је тек почело да се опоравља од грађанског рата, између Андроника II и Андроника III, након смрти Андроника III, улази у још разорнији грађански рат који ће га додатно ослабити.

¹² Цар Андроник II је населио у Малој Азији Алане, међутим Турци су их разбили, затим је унајмио Каталанце, шпанске најамнике, за борбе против Турака, али ове мере су биле безуспешне; Острогорски, *Историја*, 458-459

¹³ ИСН I, 440-447

Стање у Византији уочи Душановог ступања на власт

Андроник III и почетак епохе грађанских ратова

Андроник III, син Михаила IX и унук Андроника II (1282–1328), проглашен је за цара у периоду између 1308. и 1313. године, и предвиђено је да након очеве смрти наследи византијски престо.¹⁴ Андроник III био је миљеник свог деде Андроника II, међутим временом долази до обостраног удаљавања које ће резултирати избијањем грађанског рата 1321. године. Рат младог и старог цара трајао је од 1321–1328. године и био је то први у низу грађанских ратова који су потресали византијско царство у наредном периоду и сукоб који је отворио епоху грађанских ратова.

Удаљавање два цара текло је поступно, млади цар је водио прилично раскалашан и лакомислен живот, уживао је у витешким трунирима и узимао учешћа у њима што нису одобравали ни његов отац ни деда. Са друге стране младом цару је сметало туторство оца и деде. Догађај који је означио коначан разлаз између деде и унука, везан је за смрт млађег брата Андроника III, деспота Манојла. Деспот Манојло убијен је грешком, у заседи коју су поставили људи Андроника III непријатељу свог господара. Вести о смрти сина, погодиле су Михаила IX, чије здравље је већ било нарушено и он умире у Солуну 12. октобра 1320. године. Након овог догађаја Андроник II, размишља о новом наследнику, због чега је Андроник III забринут за наслеђе престола и почиње да тражи савезнике, а исто чини и стари цар. Андроник II је у једном тренутку покушао и да зароби младог цара, међутим Андроник III је на време обавештен и успео је да побегне из Цариграда након чега сукоб више није могао да се избегне.¹⁵

Најближи сарадници Андроника III били су: Јован Кантакузин, Сиргијан, Теодор Синадин и Алексије Апокавк. Андроник III је ослободио Тракију плаћања пореза и захваљујући том потезу обезбедио себи још присталица. Андроник II је са друге стране радио све како би обезбедио подршку становника престонице. Међутим побуњеници су били свесни своје надмоћи и са војском су пошли на Цариград. Војску је предводио

¹⁴ Љ. Максимовић, *О времену проглашења Андроника III Палеолога за цара*, ЗРВИ 16 (1975) 119-122

¹⁵ Радић, *Време Јована V*, 46-48; Острогорски, *Историја*, 465-466; Nicol, *Last centuries*, 161

Сиргијан, који је био изванредан стратег и војсковођа. Стари цар је на ове вести тражио преговоре и склопљен је уговор у Региону 6. јуна 1321. године. Овим уговором Царство је подељено, Андроник III је добио на управу пределе Тракије од Христовоља до обале недалеко од Цариграда, док је Андронику II остала престоница, предели западно од Христовоља и егејска острва, као и вођење спољне политике царства.¹⁶

Мир се није дуго одржао, убрзо је дошло до неслагања у табору младог цара. Сиргијан је прешао Андронику II и сукоб је обновљен. Захваљујући Сиргијановом вођству, неко време превагу је имао Андроник II, али онда је Јован Кантакузин ставио свој новац на располагање младом цару како би он могао да среди финансије и плати најамнике. Убрзо се Солун предао младом цару, а његова војска, превођена Теодором Синадином успешно је наступала у Тракији. Стари цар је поново био приморан на споразум, који је овај пут склопљен у трачкој тврђави Епиватима, јула 1322. године.¹⁷

Након тога дошло је до периода мира који је трајао од 1322. до 1327. године. У овом периоду Андроник III свечано је крунисан у цркви Свете Софије 2. фебруара 1325. године и склопљен је његов други брак. Наиме, Андроник III је још 1317. године ожењен Аделаидом, сестром Хенриха II војводе од Брауншвајг-Грубенхагена, која је у Византији добила име Ирина. Она је цару родила само једно дете, дечака, који је умро осам месеци након рођења. Ирина је умрла 1324. године, а да цару није родила више ни једно дете, због чега је он морао да се ожени поново како би обезбедио наследника престола. Избор је пао на ћерку Амадеа V, грофа од Савоје, и његове супруге Марије Брабантске, Ђовану Савојску, која је у Византији добила име Ана. Венчање између младог цара и Ане Савојске обављено је октобра 1326. године. Ана је младом цару родила четворо деце: Ирину, будућег цара Јована V, Марију и Михаила.¹⁸

Завршна фаза грађанског рата два цара почела је 1327. године. Међутим пре тога оба цара су обезбедила себи подршку суседних балканских земаља. Андроник II је обезбедио подршку српског краља Стефана Дечанског, а Андроник III бугарског цара Михаила Шишмана.¹⁹ У наставку рата ситуација се одвијала лоше по старог цара, Теодор

¹⁶ Радић, *Време Јована V*, 48-50; Острогорски, *Историја*, 466; Nicol, *Last centuries*, 164-165

¹⁷ Радић, *Време Јована V*, 51-52 Острогорски, *Историја*, 467; Nicol, *Last centuries*, 165

¹⁸ Никол, *Племкиње*, 133-137; Радић, *Време Јована V*, 52-58,80-81; Nicol, *Last centuries*, 165-166

¹⁹ Византијски извори, 196-200, 201

Синадин је однео победу над његовим трупима у Македонији, након чега је цела византијска Македонија са Солуним прешла на страну младог цара. Српски краљ Стефан Дечански није учествовао у борбама, раније је послао дванаест одреда Андронику II, а решио је да се не упушта у борбе осим у случају да га млади цар директно не нападне. Међутим, бугарски цар је изненада одлучио да промени страну, пришао је Андронику II и послао одред у Цариград. На те вести Андроник III је кренуо ка Цариграду и у исто време је упутио посланике бугарском цару Михаилу да га подсети на договор о савезништву из претходне године. Како Андроник II није отворио капије престонице Михаилу, он се убрзо повукао са византијске територије. На крају, у ноћи између 23. и 24. маја 1328. године млади цар је ушао у престоницу и отишао до палате Влахерна у којој је боравио Андроник II и приморао га на абдикацију, али га је оставио да живи на двору.²⁰ Стари цар је, у време болести Андроника III 1330. године, био приморан да се замонаши. Узео је монашко име Антоније и умро је у манастиру 13. фебруара 1332. године.²¹

Унутрашње и спољне прилике у првим годинама власти Андроника III

Андроник III је на самом почетку своје самосталне владе извршио реформу судства, већ 1329. године основао је установу васељенских судија, коју су чинила двојица световних и двојица свештених лица. Ова четворица судија су имале широке компетенције и задатак да врше надзор над судством у целом Царству.²² Такође, у овом периоду, покушао је да ојача флоту и успостави самосталност као поморска и трговинска сила.²³ Како државна средства нису била довољна за градњу бродова, Јован Кантакузин и други византијски магнати позајмили су држави новац из својих личних средстава.²⁴

²⁰ Византијски извори, 331-332; ИСН I, 503 (С. Ћирковић); Радић, *Време Јована V*, 65-67; Острогорски, *Историја*, 468; Nicol, *Last centuries*, 167-169

²¹ Радић, *Време Јована V*, 69

²² Радић, *Време Јована V*, 70-71; Острогорски, *Историја*, 469; Током времена ова установа ће се мењати како би испратила промене у самом Царству, али ипак ће се одржати до његовог коначног пада 1453. године

²³ Андроник II се одрекао издржавања флоте која је захтевала велике издатке како би средио финансијску ситуацију и ослонио се на поморску снагу византијске савезнице Ђенове, али је на тај начин Византија постала и првредно и војно зависна од Ђенове.

²⁴ Острогорски, *Историја*, 470

Андроник III и његов најближи сарадник, велики доместик, Јован Кантакузин су ипак много више енергије морали да посвете спољно-политичким питањима. Већ у јуну 1328. године, Андроник III је кренуо у рат против Бугарске. Бугарски цар Михаило Шишман, желео је да искористи смену на престолу и почетком јуна, само пар дана након Андрониковог преузимања власти, његови одреди су упали у ромејске области и пљачкали, на шта је Андроник III одговорио сакупљањем војске. Бугарски одреди су се повукли са ромејске територије, али Андроник III је узвратио истом мером и пустошио бугарске земље. У септембру исте године, Михаило Шишман је обновио ратне операције, упао у Тракију и освојио утврђење Вукелон. Након тога дошло је до споразума између Андроника III и Михаила Шишмана, Вукелон је враћен Византији, а Бугарска је за узврат добила одређену суму новца. Наредне две године није било трзавица на византијско-бугарској граници.²⁵

Андроник III је био свестан опасности која прети од Османлија што показује и чињеница да је већ у пролеће 1329. године, прешао у Малу Азију у помоћ Никеји која се налазила под турском опсадом. Међутим овај подухват се неславно завршио, Андроник III је рањен у једној од чарки пре одлучујуће битке и пребачен је у Цариград, тако да у самој бици није ни учествовао. Турци су искористили пометњу која је настала у византијским одредима након рањавања цара и 11. јуна 1329. године код Филокрене су им нанели тежак пораз. Након овог пораза није било више великих подухвата на тлу Мале Азије и остатак византијских утврђења био је препуштен сам себи у борби са турским освајачима. Опсадом Никеје управљао је Сулејман, Орханов најстарији син, а она је марта 1331. године пала у руке Османлија, док је Никомедија такву судбину доживела 1337. или 1338. године, након чега је византијско присуство у Малој Азији постало сасвим симболично. Међутим, како су Османлије заузеле битинску обалу, почели су и напади са мора на европске делове Царства.²⁶

²⁵ Радић, *Време Јована V*, 71-72; Nicol, *Last centuries*, 173-174

²⁶ Острогорски, *Историја*, 472; Радић, *Време Јована V*, 72-73; Nicol, *Last centuries*, 174-176

Након овог великог пораза у Малој Азији, цар је у јесен 1329. године постигао успех у Егејском мору. Успео је да врати Хиос, који је остао под царском влашћу све до 1346. године.²⁷

Цар и велики доместик су врло брзо схватили да у борби против Турака Османлија могу да се ослане на помоћ осталих малоазијских емира који су такође били угрожени од стране Османлија. Тако да је врло брзо дошло до првих дипломатских контаката са малоазијским емиратима. Цар Андроник III, је већ крајем 1328. или почетком 1329. године отишао у Кизик како би се видео са емиром Тимур-ханом. Њихов састанак одржао се у месту Пиге, недалеко од Кизика и завршио се емировим обећањем да неће нападати византијске обале. У наредном периоду византијски цар је постигао договоре о сарадњи и помоћи против заједничког непријатеља, Османлија, и са емиром Саруханом и емиром Ајдин Мехмедом.²⁸

Јануара 1330. године док је боравио у Дидимотици цар Андроник III се озбиљно разболео, и предложио је да у случају његове смрти Јован Кантакузин буде заштитник и регент детету које је требало да роди царица Ана Савојска. Цар се до лета 1330. године опоравио и могао је да се врати својим владарским обавезама у Цариграду.²⁹

У пролеће 1330. године на иницијативу бугарског цара Михаила Шишмана дошло је до споразума о заједничком нападу Византије и Бугарске на српског краља Стефана Дечанског. Међутим до заједничке акције није дошло, зато што је српски краљ разбио трупе Михаила Шишмана на Велбужду 28. јуна 1330. године, а Андроник III, који је упао у српски део Македоније, на вести о бугарском поразу повукао се без борбе.³⁰

²⁷ Острогорски, *Историја*, 472; Nicol, *Last centuries*, 176

²⁸ Радић, *Време Јована V*, 75-76

²⁹ Никол, *Племкиње*, 137

³⁰ Радић, *Време Јована V*, 78; Острогорски, *Историја*, 470; Nicol, *Last centuries*, 180-181

Србија уочи ступања на престо Стефана Душана

Повратак из изгнанства

Исте године када је почео грађански рат у Византији, дошло је до смене на престолу у Србији. Наиме, краљ Стефан Урош II Милутин умро је 29. октобра 1321. године. На престолу га је наследио син Стефан Урош III Дечански, али тек након што је победио млађег брата Константина³¹ који је одређен за престолонаследника. Стефан Дечански је покушао 1314. године да збаци оца са престола, међутим његов покушај био је неуспешан, краљ Милутин га је заробио и послао у Скопље где је ослепљен, након чега је послат у Цариград Андронику II, где је провео наредних седам година у изгнанству. Са њим су у изгнанство отишли његова супруга Теодора и два сина, будући краљ Душан и млађи Душица који је у изгнанству умро. У изгнанству, Стефан и његова породица уживали су благонаклоност Андроника II и живели су у манастиру Светог Јована Претече.³²

Епископ Данило се заузео за Стефана и успео да наговори краља Милутина да му дозволи да се врати из изгнанства. Стефан се у Србију враћа највероватније у току 1320. године и добија за издржавање жупу Будимљу.³³

Након очеве смрти, Стефан открива да није слеп, што је међу савременицима схваћено као чудо, односно као знак божје милости. Из борби са Константином Стефан је изашао као победник и на Богојављење, 6. јануара 1322. године крунисао се за краља. У исто време за младог краља је крунисан његов син Душан, који је узео владарско име Стефан, и који је на тај начин одређен за наследника престола.³⁴

Млади краљ

Сматрало се да је Душан рођен 1308. године, међутим новија истраживања показују да је он рођен у периду између 1. септембра 1311. године и 31. августа 1312.

³¹ Сматра се да је Константин Милутинов син из брака са бугарском принцезом Аном Тертер.

³² Данилови настављачи, 27-28; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 27;

³³ ИСН I, 496 (С. Ћирковић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 28-32

³⁴ Григорије Цамблук, 62-64; ИСН I, 497; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 29-31

године. Ова чињеница нам показује да, иако је још 1322. године понео титулу младог краља, није одмах добио и део државне територије на управу како то обично бива. Како су мушкарци у средњем веку пунолетство стицали са 14 година, претпоставља се да је Душан тек 1326. године добио део државне територије на управу.³⁵ Видимо да се Душан са титулом младог краља појављује у земљи која му је додељена на управу тек 1326. године, када се умешао у сукоб између босанског бана Стјепана II Котроманића и Бранивојевића око Хума.

Локални властелин Бранивој са своја четири сина: Михајлом, Добровојем, Бранојем и Брајком, осамосталио се у односу на српског краља и борио се са босанским баном Стјепаном II за власт над Хумом. Босански бан је 1326. године успео да придобије Дубровник за савезника у борби против Бранивојевића. Главне борбе вођене су око Стона и Пељешца, које је заузео Дубровник, и у доњем току Неретве, који је запосео босански бан. У априлу исте године млади краљ Душан, налазио се у близини Дубровника, са војводама Младеном и Војином. Он је тада примио дубровачко посланство и преговарао са њим, и том приликом дубровачки посланици су га позвали да посети град што је он одбио. У време ових преговора заробљен је Брајко, који је био ожењен ћерком војводе Војина, и млади краљ је тражио да она буде ослобођена. У овом сукобу Бранивојевићи су поражени, сва четири Бранивојева сина су изгубила живот, а победници су поделили плен. Дубровник је узео Стон и Пељешац, а босански бан долину доње Неретве. Међутим, већ у септембру 1327. године избио је рат између српског краља Стефана Дечанског и Дубровника око Стона и Пељешца. Рат је трајао годину дана и већ у лето 1328. године био је склопљен мир по коме су Стон и Пељешац враћени српском краљу. Са друге стране о ратовању босанског бана и српског краља има мало података. Босански бан се проширио на рачун српске државе у пограничним областима, у Невесињу и у Загорју, али те теритрије није успео трајно да задржи. У периоду од 1327–1329. године било је и више сукоба између бана Стјепана II и краља Стефана Дечанског. У једном нападу из Босне страдао је манастир Светог Николе у Бањи у Полимљу. А и сам млади краљ Душан је 1329. године успешно ратовао против босанског бана што је први податак о његовом учешћу у

³⁵ Д. Јечменица, *О времену увођења младог краља Стефана Душана у управне надлежности у Зети*, Архивски записи, часопис за архивску теорију и праксу, XIX-2 (2012), Цетиње 2013, 155-166

ратовима. У овим сукобима, српски краљ је успео да поврати територије у долини Неретве које је заузео босански бан.³⁶

Велбужд

Српски краљ Стефан Дечански је током грађанског рата у Византији подржавао и помагао старог цара, Андроника II, који се према њему односио благонаклоно у годинама изгнанства у Цариграду. Након његовог пада, српски краљ је остао у непријатељским односима са новим царем Андроником III, чак је 1330. године у време цареве болести опсео Охрид, али није успео да га освоји.³⁷

Византијски и бугарски цар су у пролеће 1330. године направили план о заједничком нападу на Србију. Напад је требало да буде изведен истовремено из два правца са југа из Византије и са истока из Бугарске. Бугарски цар је имао помоћне влашке и татарске одреде, а савременици су његову војску проценили на 15 000 људи.³⁸

Српски краљ је такође ојачао своју војску одредом најамника из Шпаније. Како је био обавештен о плановима својих непријатеља планирао је да се са њима обрачуна појединачно. С обзиром на то да није знао правац кретања трупа цара Михаила, са главнином војске се улогорио на Добрич-пољу, на ушћу Топлице у Мораву. У међувремену је сазнао да се бугарска војска упутила према области Земен у изворишту Струме и кренуо је бугарском цару у сусрет. До судара две војске дошло је северно од Велбужда 28. јула 1330. године. Једним делом снага је заповедао и млади краљ Душан, а српска војска је однела победу над бугарском, бугарски цар је рањен и након неколико дана умире.³⁹

Након битке, Стефан Дечански је ушао на територију Бугарске и на престо поставио Јована Стефана, сина своје сестре Ане, бивше супруге Михаила Шишмана. Византијски цар Андроник III је на вести о бугарском поразу напустио Македонију и

³⁶ ИСН I, 499-501 (С. Ђирковић); Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 36-40; С. Мишић, *Стон и Пељешац од 1326. до 1333. године*, Историјски часопис, књ. XLII-XLIII, (1995-1996), 25-32

³⁷ ИСН I, 506 (С. Ђирковић)

³⁸ Византијски извори, 208; ИСН I, 506 (С. Ђирковић)

³⁹ Византијски извори, 208-210, 335-338; *Данилови настављачи*, 38-47, *Григорије Цамблак*, 67-69; ИСН I, 507 (С. Ђирковић);

окренуо се против свог бившег савезника Бугарске, којој је у јесен отео црноморске градове Анхијал, Месемврију, Аетос, Ктенију, Росокастрон и Јамбол, а затим се вратио у Цариград.⁴⁰

Грађански рат у Србији

Након одласка из Бугарске, српски краљ се вратио у земљу и убрзо окупио војску и кренуо на византијске поседе у Македонији. Андроник III се у међувремену повукао из Македоније, тако да је српски краљ за противнике имао само гарнизоне остављене у тврђавама. Данилов настављач нам говори како су се краљу Стефану Дечанском предале многе земље и наводи градове: Велес, Просек, Штип, Чрешће и Добрун. Иако се не може у потпуности веровати његовом казивању, зато што је Штип освојио још краљ Милутин, а Просек је 1328. године српском краљу предао Михаило Асен, ипак опасност од Византије је на неко време заустављена.⁴¹

Убрзо се променила и ситуација у Србији, у којој је почео грађански рат између старог и младог краља. Не зна се када је тачно избио сукоб, а извори су противречни и око разлога. Данилов настављач криви старог краља, каже да је Стефан Дечански подигао војску на сина, који се повлачи до Скадра. Са друге стране Нићифор Григора сву кривицу сваљује на младог краља Душана, који се, по њему, побунио против оца на наговор властеле, али и због тога што је био уплашен за наслеђе престола јер је Стефан Дечански добио децу у другом браку.⁴² У сваком случају, у јануару 1331. године, сукоб је већ у току, што знамо захваљујући писмима која су почетком фебруара Дубровчани послали обојици краљева са жаљењем због њиховог тренутног односа. Почетком априла 1331. године Дубровчани шаљу три посланика да посредују у преговорима између два краља. Пре ових преговора стари краљ је разорио Душанов двор који се налазио у близини Скадра, а Душан се повукао на другу обалу Бојане. Средином априла два краља су се измирила, Стефан

⁴⁰ Византијски извори, 339-340; *Данилови настављачи*, 47-52; ИСН I, 507 (С. Ћирковић); *Острогорски, Историја*, 471; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 61

⁴¹ *Данилови настављачи*, 52-53; ИСН I, 508 (С. Ћирковић)

⁴² Након смрти краљице Теодоре, Душанове мајке, Стефан Дечански се оженио Маријом Палеолог, ћерком паниперсеваста Јована и синовицом Андроника II

Дечански се вратио у централне делове државе, док Душан је отишао у Требиње и прихватио позив Дубровчана да посети град.⁴³

Мир склопљен у априлу трајао је само три месеца. Повод за нови сукоб био је позив старог краља упућен Душану. Душан је веровао да отац жели да га оптужи за нешто што није починио, и предложио је својој властели да беже, међутим они су то одбили и наговорили га да нападне оца. Душан је попустио пред њиховим убеђивањем и кренуо на оца који је боравио у свом двору у Неродимљи. 21. августа 1331. године Душан је опколио двор и стари краљ је побегао у тврђаву Петрич, а у руке младог краља пали су двор и ризница, као и супруга старог краља Марија са децом. Душан је кренуо за оцем, опколио Петрич и након предаје старог краља, затворио га је са супругом и децом из другог брака у звечанску тврђаву, где је Стефан Дечански изгубио живот 11. новембра 1331. године под нејасним околностима.⁴⁴

Смрт краља Стефана Дечанског је остала забележена у више извора, међутим они нам дају различите податке о начину на који се завршио живот старог краља. Данилов настављач каже да је нови краљ након већања са својом властелом решио да пошаље старог краља у Звечан да тамо борави док се не постигне њихово измирење. Међутим стари краљ умире и његове мошти су пренете у манстир Дечане. Други савремени извор је Нићифор Григора, који каже да је стари краљ удављен у тамници, али за његову смрт криви властелу. Он преноси да је Душан био и против затварања оца, али да је морао да испуни очекивања властеле. Трећи извор који нам говори о крају живота Стефана Дечанског је настао у XV веку и написао га је Григорије Цамблак. Цамблак и сукоб два краља и смрт старог краља представља много другачије од Даниловог настављача. Цамблак оптужује Душана за изазивање сукоба, и каже да је баш млади краљ наредио убиство свог оца.⁴⁵ Постоји могућност да Данилов настављач, који је живео у Душаново време није смео да напише ништа друго у свом делу, односно да није смео да оптужи сина за убиство оца, док са друге стране Григорије Цамблак пише у време када су сви учесници догађаја мртви, када је и сама династија Немањића нестала са историјске позорнице, тако да сме да изнесе овакве тврдње без икаквог страха од одмазде.

⁴³ Византијски извори, 212; ИСН I, 508-509 (С. Ђирковић); Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 42-43

⁴⁴ ИСН I, 509-510 (С. Ђирковић); Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 44-45

⁴⁵ *Григорије Цамблак*, 71-72; *Данилови настављачи*, 60-65; Византијски извори, 212

Преузимање власти и сређивање прилика у земљи и са суседима

Стефан Душан је крунисан за краља у недељу 8. септембра 1331. године у Сврчину, још једном двору Немањића, где се нашао сабор племства, свештенства и целе српске државе. Краљев дугорочни план био је освајање византијских области, међутим пре тога он је морао да осигура остале државне границе и да среди унутрашње прилике.⁴⁶

Када се Душан крунисао за краља престала је, на неко време, да постоји институција младог краља јер је Душан још увек био неожењен и није имао наследника. Тако да је територија којом обично управља млади краљ сада морала бити поверена намесницима, као што је чињено у време краља Милутина (1282–1321), када се у Зети јавља намесник са титулом кефалије. Није познато где се налазило седиште намесника, али је највероватније било у Скадру, у чијој близини се налазио и двор младог краља. У сваком случају, један намесник није управљао целом облашћу којом је некада управљао млади краљ, већ се јавља више намесника за поједине делове, од којих је свакако најзначајнија била Зета, у којој важну улогу задржавају потомци некадашњег Милутиновог намесника, Илије кефалије. Илијин син, Ђураш Илијић, је био у кругу великаша око Душана док је носио титулу младог краља, а затим и у његовој служби када је преузео управу над целом државном територијом.⁴⁷

По крунисању Душан је прешао у централне делове своје државе, али се врло брзо суочио са проблемима који избијају у јужним и западним деловима области којом је управљао за време владавине свог оца. Наиме, у пролеће 1332. године избила је побуна великаша у Зети, који су, како се претпоставља, били незадовољни наградама које су добили у знак захвалности за помоћ коју су пружили Душану приликом преузимања престола. Великаши су се побунили под вођством војводе Богоја, чије је седиште било у Светом Срђу на Бојани. Побуна се проширила и на области северне Албаније којима је управљао великаш Димитрије Сума. Ови услови у земљи нису одговарали Дубровчанима, јер су утицали на трговачки промет и они су се залагали за измирење завађених страна.

⁴⁶ Данилови настављачи, 69; Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 49

⁴⁷ Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 87-88

Међутим, Душан је брзом реакцијом успео брзо да угуши побуну великаша и да успостави мир у земљи, који му је неопходан за почетак офанзивних дејстава према Византији.⁴⁸

Грађански рат у Србији 1331. године искористио је босански бан Стјепан II Котроманић како би повратио контролу над долином доње Неретве, а тада је, како се чини, успео да заузме и Стон са Пељешцем. Стон и Пељешац су поново у рукама српског краља 1332. године, највероватније уз посредовање Дубровчана између српског краља и босанског бана. Ипак, у рукама босанског бана су трајно остале долина доње Неретве, Крајина и делови источног Хума и он својој титули додаје и Хумску земљу.⁴⁹

За разлику од босанског владара, Дубровчани нису желели да користе немире у српској држави како би се докопали жељених територија, већ су чинили напоре да Стон и Пељешац добију мирним путем. Од 1331. године, Дубровчани покушавају преговорима да убеди краља Душана да им препусти ове територије, што је он напokon и учинио 1333. године. У Пологу, 22. јануара 1333. године, краљ Душан је издао повељу Дубровнику о уступању целог приморја од Стона до Дубровника и острва Посредњице на ушћу Неретве. Обавезе Дубровника биле су да српском владару исплати 8000 перпера, а затим да сваке наредне године плаћа 500 перпера годишњи трибут српским владарима. Овај трибут је надживео и српску државу, прво га је краљ Душан уступио монасима српског манастира Светог арханђела Михајла у Јерусалиму, затим је био пренет на монахе манастира Хиландара и Светог Павла на Светој гори, и Дубровчани су га плаћали до краја XVIII века. Поред новчаних обавеза, Дубровчани су се обавезали да ће дозволити слободно богослужење православном становништву које остане на тој територији. Како је босански бан већ држао Сланско приморје и острво Посредњицу, Дубровчани су и од њега тражили и добили повељу којом им он уступа спорне територије, за годишњи трибут од 500 перпера. Бан Стјепан II је повељу Дубровчанима издао 15. фебруара 1333. године. Како се Дубровчани нису држали договорених обавеза, посебно према православном становништву, краљ Душан је маја 1334. године код Призрена издао Дубровчанима још једну повељу о Стону којом је прецизирао њихове обавезе.⁵⁰

⁴⁸ ИСН I, 511 (Б. Ферјанчић), Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 88-89

⁴⁹ ИСН I, 512 (Б. Ферјанчић); С. Мишић, нав. дело, 29-31

⁵⁰ ИСН I, 512 (Б. Ферјанчић); С. Мишић, нав. дело, 29-31; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 90-94

Краљ Душан је средио односе са Бугарском тако што је са новим бугарским царем Јованом Александом (1331–1371)⁵¹ склопио уговор о пријатељству који је учвршћен браком, Душан се оженио Јеленом, сестром новог бугарског цара. Брак између Душана и Јелене је склопљен јула 1332. године. Јелена је остала уз Душана до његове смрти, а имала је велики утицај на политику државе и током Душановог живота и након његове смрти. Међутим, постоје подаци да је њихов брак прошао кроз кризу, јер за прве четири године брака нису добили дете. Душан је чак планирао да нађе нову супругу на западу, 1336. године у пратњи витеза Палмана у Дубровник су стигли посланици аустријског војводе Отона и заједно са дубровачким поклицарима су отишли у Србију. Нова Душанова супруга је требала да буде Јелисавета, братаница војводе Отона. Међутим, Јелисавета је преминула у октобру 1336. године, а српска краљица је у међувремену у периоду између 1. септембра 1336. године и 31. августа 1337. године родила Душану сина и наследника престола, Уроша.⁵²

Овим потезима Душан је обезбедио мир на државним границама што му је било неопходно како би могао што пре да крене у напад на византијске области. Мир на источним и западним границама државе му је био посебно значајан јер је претила опасност са севера, од Угарске на шта је морао да рачуна када је кренуо у офанзиву на византијске области.⁵³

⁵¹ Док је трајао грађански рат у Србији, долази до преврата у Бугарској, Јован Стефан, сестрић краља Стефана Дечанског је збачен и на престо је постављен нови цар Јован Александар.

⁵² Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 66-67, Ј. Радонић, *Међународни положај Србије у XIV веку*, Зборник у част шесте стогодишњице законика цара Душана, Београд, 1951, 13-26.

⁵³ Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 63

Почетак освајања краља Стефана Душана

Самостално ратовање

Први поход на византијску територију Стефан Душан је предузео већ на јесен 1331. године. Краљ је морао да задовољи очекивања властеле која му је помогла да дође на престо јер није била задовољна понашањем његовог оца Стефана Дечанског након Велбужда. Стари краљ није проширио државну територију на рачун поражене Бугарске, нити је кренуо у напад на њеног савезника у овом рату, Византију. Тако да је српска властела од новог краља очекивала да што пре крене у освајања на југ, где већи походи нису преузимани још од времена 1282–83. године и времена његовог деде краља Милутина.⁵⁴

У тренутку Душановог преузимања власти, граница са Византијом се протезала од јадранске обале јужно од Љеша, обухватала је крајеве Пилота, Дебра и Полога, градове Кичево, Велес, Просек и Штип и завршавала се јужно од Велбужда. Душан је у свој први поход кренуо на линији границе која се налазила између Штипа и Струмице. Освојио је ромејску земљу до Струме и Амфиопоља, са Струмицом. Тако да је већ након првог похода граница померена са Штипа на Струмицу.⁵⁵

Сиргијан

Нови освајачки поход краља Душана почео је након сређивања прилика у земљи, али и уз помоћ неочекиваног савезника, византијског војсковође Сиргијана. Сиргијан је био син куманског поглавара и сестричине цара Михаила VIII Палеолога, припадао је групи младих великаша окупљених око Андроника III када је кренуо у борбу против деде Андроника II, међутим због ривалства са Јованом Кантакузином прешао је на страну Андроника II, да би након њиховог измирења 1322. године, завршио на доживотној робији из које је био ослобођен на интервенцију Јована Кантакузина 1328/9. године. Посредовањем Јована Кантакузина већ 1330. године постављен је за намесника западних

⁵⁴ Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 50-51

⁵⁵ Византијски извори, 213; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 51

крајева са седиштем у Солуну, где се зближио са мајком Андроника III, Ритом Ксенијом, која га је усинила и одредила за свог наследника и обећала му град Солун као посед. Након њене смрти 1333. године, Сиргијан је остао без заштите и Јован Кантакузин га је оптужио да је ковао заверу против цара за време његове болести 1330. године. Због тога је Сиргијан побегао у Њеновљанску Галату, а затим на млетачку Еубеју, одакле је писао цару и молио га да му да део земље у Македонији да се настани са породицом. Како је његова молба одбијена, он је преко континенталне Грчке дошао до српског краља који га је прихватио као правог пријатеља. Сиргијан му је обећао да ће му помоћи да освоји ромејске области у Македонији, а за узврат њему Душан треба да помогне да се докопа царске власти.⁵⁶

Нови поход на византијску територију краљ Душан је предузео у лето 1334. године, уз Сиргијанову помоћ. Сиргијан је са војском коју је добио од српског краља успео да освоји више градића и велики град Костур. Независно од њега српски краљ је самостално освојио градове у јужној Македонији од којих су најважнији Прилеп и Охрид. План је био да се крене у заједнички напад на Солун, чији је пук показивао наклоност ка Сиргијану и био спреман да му отвори градске капије.⁵⁷

Ромејски цар био је свестан опасности која му је претила од српског краља и већ у пролеће 1334. године отишао је из Цариграда у трачку тврђаву Дидимотику где је прикупљао војску за борбу. Међутим, добио је вести да турска флота пљачка крајеве Халкидикија, па је против ње послао великог доместика Јована Кантакузина, а сам је отишао у Солун.⁵⁸

Док је још увек боравио у Дидимотици, у његов логор је тајно дошао Сфранцес Палеолог и ставио му се на располагање у рату против Сиргијана. Тада Андроник III и Јован Кантакузин смишљају план како да искористе Сфранцеса да би заробили Сиргијана. Сфранцес Палеолог је добио на управу тврђаве Соск, Двери, Старидол и Хлерин. Сиргијан је успоставио контакт са њим и позвао га да пређе на његову страну, што је Сфранцес по ранијем договору са царем и великим доместиком и учинио. Како би његово бекство

⁵⁶ Византијски извори, 215-217, 241; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 52-53; Радић, *Време Јована V*, 93-94; Острогорски, *Историја*, 471; ИСН I, 513 (Б. Ферјанчић), Р. Радић, *Сфранцес Палеолог-просопографска белешка*, ЗРВИ, књ. 29-30, (1991); Nicol, *Last centuries*, 181

⁵⁷ Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 54; ИСН I, 513 (Б. Ферјанчић)

⁵⁸ Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 54

противнику деловало што убедљивије конфискована му је имовина. Када је добио заклетву верности од Сфранцеса, Сиргијан га је упознао са српским краљем у нади да ће му Душан послати још војника. Време је пролазило, а Сфранцес није успео да нађе добру прилику да зароби Сиргијана и већ је размишљао да побегне назад византијском цару када му се изненада указала прилика да убије Сиргијана. Са неколико својих људи нашао се са Сиргијаном, који је имао мали број људи својој пратњи, на речици Галик десетак километара од Солуна. Како је проценио да је заробљавање превише ризично, Сфранцес је уз помоћ својих људи убио Сиргијана, на дан Светог Лупа 23. августа 1334. године и побегао у Солун.⁵⁹

Састанци цара Андроника III и краља Стефана Душана

Сиргијанова смрт је пореметила планове српском краљу за напад на Солун, па је он прекинуо планиране акције ка граду. Након што је сахранио Сиргијана, шаље посланство ромејском цару и долази до њиховог првог састанка на реци Галику, 26. августа 1334. године. Овом приликом склопљен је мир између два владара, а решена су и спорна територијална питања која су настала због Душанових освајања византијских градова. Извори преносе различите информације о територијалној подели на овом састанку два владара, међутим извесно је да је неке градове Душан вратио ромејском цару, а да је неке задржао. Вратио је градове Костур, Хлерин и Воден, које је освојио Сиргијан, док је задржао Прилеп, Охрид и Струмицу.⁶⁰

Други састанак два владара одиграо се у Радовишту, на Струмици, 1336. године. Састанак је трајао седам дана, а били су присутни и Јован Кантакузин и Јован Оливер, који ће након смрти Андроника III помоћи Јовану Кантакузину да ступи у контакт са српским краљем. Није познато о чему су су двојица владара преговарала на овом састанку, али овај састанак ја значајан за Јована Кантакузина, који је овде упознао српског краља и истакнуту српску властелу, што ће му бити од помоћи када након смрти Андроника III буде долазио

⁵⁹Византијски извори, 219-221, 342-345; Р. Радић, *Сфранцес Палеолог-просопографска белешка*, ЗРВИ, књ. 29-30, (1991); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 55-56; ИСН I, 514 (Б. Ферјанчић); Nicol, *Last centuries*, 181-182

⁶⁰Византијски извори, 345; *Данилов настављач*, 73; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 57-58; С. Ћирковић, *О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана*, ЗРВИ, књ. 29-30, (1991), 206-212, ИСН I, 514 (Б. Ферјанчић);

код српског краља да тражи помоћ за борбу против владе у Цариграду. Мир између две државе трајао је до изненадне смрти византијског цара Андроника III 15. јуна 1341. године.⁶¹

Односи са Угарском

Главни разлог због ког је српски краљ тражио мир са византијским царем била је изненадна претња са севера. Угарски краљ Карло Роберт (1308–1342) је искористио прилику у лето 1335. године да нападне српску државу док се краљ Душан налазио на југу земље. Чим је склопио мир са Андроником III, српски краљ је пошао у северне делове своје земље да се обрачуна са угарским краљем. Чини се да је угарски владар био изненађен брзом реакцијом српског краља. На вести да се српски краљ налази код манастира Жича, угарски одреди су се повлачили великом брзином ка северу и док су прелазили Саву код Београда велики број угарских војника се удавио. Српски краљ је искористио овај напад и повлачење Угара да им преотме Мачву.⁶²

Ратовање са Угарском се наставља и у наредним годинама, 1338. и 1339. године угарски краљ ратује против Србије уз заштиту папске курије која је нудила опроштај грехова свима који учествују у борби против шизматика. Ипак краљ Душан је на северу водио већином одбрамбене ратове, јер је највећи део његове пажње био усмерен на јужне границе и рат са Византијом.⁶³

⁶¹ Византијски извори, 352-353; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 57-58; С. Ћирковић, *О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана*, ЗРВИ, књ. 29-30, (1991), 206-212; ИСН I, 514 (Б. Ферјанчић)

⁶² Византијски извори, 346; *Данилов настављач*, 75-77; ИСН I, 515 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 81

⁶³ ИСН I, 515 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 81

Смрт Андроника III и почетак новог грађанског рата

Андроник III и присаједињење Епира и Тесалије

У последњим годинама живота Андроник III је успео да врати Тесалију и Епир под власт Цариграда што су нека од најзначајнијих дела његове целокупне владавине. Прве успехе на овим просторима постигао је још Андроник II, који је након гашења локалних династија у ове две области 1318. године, успео да поврати власт над њима. Међутим, та власт је била само формална. У Тесалији се након смрти Јована II Анђела (1303–1318) докопао власти Стефан Гаврилопул, који је добио из Цариграда титулу севастократора и признавао власт византијског цара, али је сва моћ била сконцентрисана у његовим рукама све до 1333. године и његове смрти. Након његове смрти, намесник Солуна Михаило Мономах одмах је запосео неке делове Тесалије, док остатак територије заузима Јован II Орсини. У јесен исте године у Тесалији се појављује и цар, што говори о значају ове области за Царство. Власт над Тесалијом цар је успоставио тек након смрти Јована II Орсинија, а за намесника је поставио Михаила Мономаха.⁶⁴

Последњи легитимни владар Епира из династије Анђела, био је деспот Тома (1296–1318). Њега је 1318. године убио Никола Орсини, оженио се Аном, Томином удовицом и ћерком Михаила IX и завладао јужним областима Епира са седиштем у Арти. Остали предели Епира, Јањина и још неке тврђаве су још тада враћени под власт византијског цара. Никола Орсини је добио признање власти у јужном Епиру и титулу деспота од цара Андроника II, а за узврат је требао да се клони осталих делова Епира који су већ признали врховну власт византијског цара. Николу је 1323. године наследио брат Јован II Орсиним који се оженио Аном, ћерком протовестијара Андроника Палеолога и такође добио титулу деспота из Цариграда. Међутим, Јована Орсинија је отровала супруга Ана и изразила спремност да призна врховну власт Цариграда. Андроник III и Јован Кантакузин су на челу војске отишли у Епир 1337. године и примили заклетву верности од Ане. Иако се надала да ће и након признавања врховне власти Цариграда остати да влада у Епиру у име свог сина Нићифора, њене наде се нису испуниле. Она и њен син су морали

⁶⁴ Радић, *Време Јована V*, 95-96; Острогорски, *Историја*, 464, 473; Nicol, *Last centuries*, 182-183

да се настане у Солуну, док је власт у Епиру била поверена Теодору Синадину као царском намеснику. Међутим у Епиру дошло до побуне, Теодор Синадин је био заробљен, а антивизантијска странка је ступила у контакт са титуларном латинском царицом Катарином од Валоа, која је послала у Епир Нићифора, сина Јована II Орсинија и Ане Палеолог. Андриник III и Јован Кантакузин су угушили ову побуну 1340. године. Епир и Тесалија се поново налазе у рукама византијског цара.⁶⁵

Царева смрт и питање регенства

Након ових догађаја, цар се изненада опет разболео и умро 15. јуна 1341. године. Јован V, наследник престола, је у време очеве смрти имао само девет година, тако да је било неопходно да се образује регенство које ће управљати Царством до његовог пунолетства. Јован Кантакузин је сматрао да он треба да буде регент, међутим створена је јака опозиција против њега коју су чинили царица Ана Савојска, мајка Јована V, патријарх Јован XIV Калекас и Алексије Апокавк. Питање регенства се заострило у септембру када је Јован Кантакузин напустио Цариград и придружио се војсци у Тракији. У његовом одсуству, царица Ана Савојска је потписала наређење којим је Јован Кантакузин ослобођен дужности и којим му се наређује распуштање војске. На овај корак се одлучила на савет патријарха Јована XIV Калекаса и Алексија Апокавка, иако је водећу улогу у смењивању Јована Кантакузина имао Алексије Апокавк. Конфискована је имовина Јована Кантакузина и дошло је до прогона његових присталица. Неки од њих беже у Тракију где доносе вести о овим догађајима Јовану Кантакузину.⁶⁶

Јован Кантакузин је на овакве потезе регенства одговорио тако што се 26. октобра 1341. године, на дан Светог Димитрија, прогласио за цара, чиме је почео најкрвавији рат у историји византијског царства. Од свог проглашења за цара Јован Кантакузин је јавно иступао као заштитник Јована V и његове мајке, Ане Савојске, а против регената Алексија Апокавка и патријарха Јована Калекаса. И након проглашења он је поштовао принцип

⁶⁵ Радић, *Време Јована V*, 96-97; Острогорски, *Историја*, 473-474; Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, 74-76; Nicol, *Last centuries*, 182-187

⁶⁶Никол, *Племкиње*, 139-140; Радић, *Време Јована V*, 124-126; Острогорски, *Историја*, 475-76; Ферјанчић, Тирковић, *Стефан Душан*, 84-85

легитимитета и наредио је да се у свечаним акламацијама на првом месту спомињу имена царице Ане и Јована V, па за њима његово име и име његове супруге Ирине.⁶⁷

Као одговор на проглашење Јована Кантакузина за цара, регенство је већ 19. новембра 1341. године организовало свечано крунисање Јована V у цркви Свете Софије. Алексије Апокавк је у време крунисања младог цара добио титулу великог дукса и наименован је за намесника престонице, оближњих градова и острва, добио је команду над војском и на тај начин је постао најснажнији члан регенства које иступа у име Јована V. Такође, патријарх Јован XIV Калекас је екскомуницирао Јована Кантакузина и на тај начин уништио сваку могућност да дође до споразумног решења и да се избегну сукоби.⁶⁸

Одлазак Јована Кантакузина у Србију

Јован Кантакузин је у овом грађанском рату заступао интересе крупне аристократије, којој је и сам припадао, што је пружио могућност влади у Цариграду да у борби против њега употреби масе становништва. Борбе у овом грађанском рату почињу већ почетком 1342. године када су у Солуну и у градовима широм Тракије избиле побуне против аристократије и њеног вође Јована Кантакузина. Ове побуне ослабиле су његов положај у Царству, тако да је он почетком пролећа 1342. године отишао у Србију да тражи помоћ од српског краља Стефана Душана.⁶⁹

Јован Кантакузин је покушао да се споразуме са српским краљем преко посланика, али како тај покушај није успео, он се у лето 1342. године запутио ка Србији у пратњи 2000 присталица. На путу ка српском краљу Јован Кантакузин је на Вардару код Велеса сreo Јована Оливера, српског великаша у Душановој служби, који га је упутио да крене ка Скопљу, док је сам отишао да обавести Душана о доласку угледног госта. Српски краљ се тада налазио на граници према Бугарској, јер је кренуо да испрати своју супругу у посету

⁶⁷ Радић, *Време Јована V*, 126-127; Острогорски, *Историја*, 476; Ферјанчић, *Тирковић, Стефан Душан*, 85; Nicol, *Last centuries*, 195-196

⁶⁸ Радић, *Време Јована V*, 128-129

⁶⁹ ИСН I, 516 (Б. Ферјанчић); Радић, *Време Јована V*, 134-136; Острогорски, *Историја*, 480-481; Ферјанчић, *Тирковић, Стефан Душан*, 103-104; Nicol, *Last centuries*, 199

брату, бугарском цару Јовану Александру. Међутим када је чуо вести које му је донео Јован Оливер са Јеленом креће ка Јовану Кантакузину.⁷⁰

До њиховог сусрета дошло је јула 1342. године у Паунима код Приштине. Пошто су разменили поклоне, дошло је до преговора у којима је Јован Кантакузин тражио помоћ од српског краља у борби против регенства. На став краља Душана у овим преговорима велику улогу је играла српска краљица Јелена и савет од двадесет четири најугледнија великаша који су сматрали да треба да се пружи помоћ Јовану Кантакузину. Кантакузин је требао да остави свог сина Манојла као таоца у Србији, а по уговору о савезу, сваки од савезника је требао да задржи оно што освоји у сукобима. Пре склапања савеза преговарало се и о Хрељи, великашу чији су се поседи простирали источно од Вардара до тврђаве Мелник на југу. Протосеваст Хреља се први пут јавља као великаш Стефана Дечанског, међутим пре смрти Андроника III, Хреља се одметнуо од власти српског краља и признао врховну власт Андроника III од кога је добио титулу великог доместика. Затим у пролеће 1342. године прилази Јовану Кантакузину, међутим убрзо га напушта и прилази легитимној влади у Цариграду за шта стиче високи чин кесара, да би се већ на лето исте године вратио под окриље српског краља коме обећава тврђаву Мелник. У преговорима са Кантакузином, Душан је тражио пристанак за споразум са Хрељом. Међутим, Хреља умире крајем 1342. године, а краљ Душан осваја његове области.⁷¹

Обнављање непријатељства

Краљ Душан је одмах након смрти Андроника III, извршио упад у ромејске области, кренуо је према околини Солуна где су српски одреди освојили нека насеља, али даље напредовање зауставио је Кантакузин у име цариградске владе и склопио је мир под

⁷⁰Византијски извори, 232-233, 278-387; ИСН I, 516 (Б. Ферјанчић); Радић, *Време Јована V*, 137; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 105-107; Nicol, *Last centuries*, 201-202;

⁷¹Византијски извори, 394-397, 386-407; ИСН I, 517-518 (Б. Ферјанчић); Радић, *Време Јована V*, 135-6; Острогорски, *Историја*, 481; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 108-110; Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994, 57; Г. Острогорски, *Душан и његова властела у борби са Византијом*, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд 1951, 79-86

ранијим условима. Али већ у лето 1342. године краљ Душан обнавља офанзиву на византијске области, овај пут уз помоћ самог Јована Кантакузина.⁷²

Први циљ заједничке борбе у лето 1342. године био је Сер, град у близини Струме који чува прилазе Солуну. На Сер креће Кантакузин са српским одредима које предводе Јован Оливер и војвода Вратко. Овај напад је доживео неуспех, одреде српске војске је захватила епидемија дизентерије, што је довело до повлачења. Овај неуспех није обесхрабрио Кантакузина, који у пролеће наредне године опет одлази под Сер, али ни тада не успева да га освоји.⁷³

Српски краљ је желео да искористи унутрашње сукобе у Византији како би освајао небрањене византијске области под изговором да штити права Јована Кантакузина, док је Кантакузин желео савез са Душаном у борби против владе у Цариграду, али не и да дозволи Душану освајање нових византијских области и градова, већ је био спреман да му призна право на већ освојене области. Како су имали супротне интересе и циљеве у заједничкој борби против цариградске владе и поред предузетих обавеза обојица су водили самосталне акције које су одговарале сопственим интересима.⁷⁴

Душанови планови су предвиђали офанзиву ка византијским областима помагањем Кантакузина, али и самосталним акцијама против области под управом цариградске владе. 1342–43. године Душанове трупе биле су окренуте ка Албанији. Српска војска запосела је простране територије Албаније са градовима Бератом, Канином и Кројом и тако се скоро цела Албанија нашла под влашћу српског краља, сем Драча који су задржали Анжујци. Други правац његових самосталних акција у том периоду био је усмерен ка тврђавама у Македонији које су чувале прилаз Солуну и Душан је освојио крајеве јужне Македоније са тврђавама Воденом, Костуром и Хлерином. Почетком 1343. године Душан је заузео и поседе источно од Вардара са тврђавом Мелник које је до своје смрти држао Хреља.⁷⁵

⁷² ИСН I, 516 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 86; Б. Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994, 58

⁷³ Византијски извори, 240-241, 410-411; ИСН I, 518 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 111-112; Nicol, *Last centuries*, 202

⁷⁴ ИСН I, 518 (Б. Ферјанчић)

⁷⁵ ИСН I, 519 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 122

Врло брзо дошло је до прекида савеза између Душана и Кантакузина. Кантакузина су крајем 1342. године великаши Тесалије признали за цара, чиме је он стекао ослонац у самој Византији и губи потребу за војном помоћи српског краља. Са друге стране, Душану је уговор са Кантакузином ограничавао слободу акција уперених према византијским областима. Раскиду савеза су претходили и покушаји царице Ане Савојске да приволи Душана да прекине савез са Кантакузином. Она шаље Душану посланство у августу 1342. године, док су српски одреди са Јованом Кантакузином опседали Сер. То посланство нуди Душану као награду све византијске градове западно од Христовоља, али он није био спреман да раскине савез са Кантакузином у том тренутку. Следећи покушај начинио је Алексије Апокавк који је са бродовима дошао до ушћа Струме, одакле је покушао да преговара са Душаном, али ни тада Душан није желео раскид са Кантакузином, тако да до њиховог састанка није ни дошло. Царица Ана Савојска је у напорима да разбије савез српског краља и Јована Кантакузина, ангажовала и Млечане, чији изасланик у лето 1343. године стиже у Србију да испита какав је став српског краља према понудама византијске царице.⁷⁶

До коначног раскида долази у априлу 1343. године када је Кантакузин напустио заједнички табор и кренуо ка Верији, тврђави коју је Душан желео да освоји. Уз помоћ присталица у граду Кантакузин је освојио Верију и у њој оставио свог сина Манојла као управника. Ово Кантакузиново деловање отвара пут Душану да се споразуме са легитимном владом у Цариграду. Душан је закључио споразум са Аном Савојском и Алексијем Апокавком о заједничкој борби против Кантакузина који је требао да буде учвршћен венчањем између Уроша, Душановог наследника, и сестре Јована V Палеолога. Међутим, упркос овом споразуму он је намеравао и да настави самосталну борбу против византијских области.⁷⁷

⁷⁶Византијски извори, 238,417-418,420-422; ИСН I, 520 (Б. Ферјанчић); Радић, *Време Јована V*, 137-8, 142; Никол, *Племкиње*, 142; Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 113-115

⁷⁷Византијски извори, 245, 436-437; ИСН I, 521 (Б. Ферјанчић); Радић, *Време Јована V*, 141-143; Ферјанчић, Ђирковић, *Стефан Душан*, 115-119

Наставак борби и освајање Сера

Јован Кантакузин је након раскида сарадње са српским краљем имао на својој страни Тесалију, али му снаге Тесалије нису биле довољне да се обрачуна са цариградском владом у Тракији, која је била главно бојиште у овом рату и због тога он тражи нове савезнике које налази у Турцима Селџуцима. Он се обраћа за помоћ емиру Умуру, господару Смирне. Планирао је да уз његову помоћ прво освоји Солун, а да затим ратне операције пренесе у Тракију. Солунском намеснику убрзо у помоћ стиже велики дукс Алексије Апокавк са војском и бродовима. Апокавк је прозрео Кантакузинов план да тражи помоћ од Умура, па је поставио бродове на ушћу Вардара са задатком да спрече пролазак Кантакузинових посланика. Упркос томе, Кантакузинов посланик се пробио до Смирне, Умур га благонаклоно прима и одазива се Кантакузиновој молби да му помогне против цариградске владе. Из Смирне је испловила турска флота са двеста или триста бродова и стигла до Солунског залива. Након пљачке читаве околине Солуна, Умур шаље неколико бродова у Пидну, на западној обали залива, како би прихватили Јована Кантакузина и како би заједничким снагама кренули на Солун. Кантакузин напушта Верију, у којој оставља сина Манојла, у јесен 1343. године и са турским савезницима креће према Солуну, међутим њихове снаге нису биле довољне да угрозе чврсте бедеме града, па они напуштају његову околину.⁷⁸

Након повлачења од Солуна, Јован Кантакузин је са Умуровим четама које су бројале 6000 људи, кренуо ка Тракији. Прво је напао град Перитеорион, није успео да га освоји, али је успео да запоседне тврђаве Св. Ирина и Повизд, које су се налазиле у области Метропа на јужним падинама Родопа. Ту му се придружио локални господар Момчило, који је најпре био у служби византијског цара Андроника III, а потом је пришао Србима, бежећи од казне због пљачки, да би на крају своје услуге понудио Кантакузину, који га је поставио за команданта неких тврђава на падинама Родопа.⁷⁹

Како непосредна акција против Солуна није имала успеха, Кантакузинови турски савезници су решили да се укључе на бродове и врате у Смирну, међутим те бродове је изненада напала хришћанска флота која је пошла у поход против турских посела у Малој

⁷⁸ Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 131-132

⁷⁹ Византијски извори, 452-453; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 132-133; ИСН I, 521 (Б. Ферјанчић)

Азији. Сада им је једини пут повратка у Малу Азију био преко Тракије ка обалама Хелеспонта. У пролеће 1344. године Душан се налазио са војском у источној Македонији, његови одреди су већ држали неке крајеве источно од Струме са градом Зехна у близини Сера, па је српски краљ решио да пошаље један одред коњице који је имао задатак да спречи Турке да се домогну Мале Азије. Српским коњаницима командовао је истакнути великаш Прељуб, а сукоб са Селџуцима се одиграо код места Стефанијане у приморју Струмског залива у мају 1344. године. У првој бици између одреда српске војске и Турака, Турци су однели победу. Овај пораз није пореметио Душанове освајачке планове, који су били везани за тврђаве јужне Македоније, где је Душан успео да преотме Верију од Кантакузинових присталица и да натера његовог сина Манојла на повлачење према Тесалији.⁸⁰

Кантакузинов положај у Тракији се још више погоршао након Апокавковог продора до тврђаве Хераклеје у унутрашњости Тракије. Након тога њега је напустио и Момчило, који је пришао Ани Савојској и од ње добио титулу деспота.⁸¹

Наредне године, 1345. Кантакузину је стигла помоћ емира Умура који шаље у Европу 20 000 кољаника, који треба да му помогну да се обрачуна са свим противницима у европским областима. Први на удару нашао се Момчило, који је погинуо у бици са Селџуцима јуна 1345. године код тврђаве Перитеорион, источно од Месте, а његове поседе заузима Кантакузин.⁸²

Почетком лета 1345. године Душан је наставио са освајањем византијских градова и опет је кренуо ка Серу, где је постојала странка наклоњена Србима, спремна да им преда град. Међутим, након што се обрачунао са Момчилом, Кантакузин је планирао да се обрачуна са Душаном, како би могао мирно да крене на Цариград. Он је послао Душану посланике под Сер и позвао га да прекине опсаду или ће га напасти са својим савезницима Турцима. Затим је кренуо са војском ка Струми, али му је изненада стигла вест да је Алексије Апокавк убијен у Цариграду. Како је у престоници имао велики број противника,

⁸⁰ Византијски извори, 458-459; ИСН I, 521-522 (Б. Ферјанчић), Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 137-138

⁸¹ ИСН I, 522 (Б. Ферјанчић)

⁸² Византијски извори, 259-262, 473-476; ИСН I, 522 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 140-141

углавном из аристократских породица, Алексије Апокавк је градио тамнице у које је смештао сумњиве људе. Једном приликом је уз само једног пратиоца кренуо да обиђе нову затворску зграду, што су искористили његови заточени противници да се обрачунају са њим. Његово убиство изазвало је немире у Цариграду, а присталице великог дукса брзо и сурово су се обрачунале са противницима свог убијеног господара. Кантакузин је сматрао да не сме да пропусти прилику да нападне Цариград, док у граду влада хаос због Апокавкове смрти, зато одустаје од намере да се обрачуна са Душаном и окреће се ка Цариграду. Међутим, турски савезници га напуштају и његова акција остаје безуспешна.⁸³

Душанови вишегодишњи напори да освоји Сер, овај пут нису остали узалудни, 25. септембра 1345. године, град је пао у српске руке. Судбину Сера доживљавају и остали делови југоисточне Македоније, све до кланца источно од града Христопоља, а под влашћу српског краља нашало се и читаво Халкидичко полуострво са Светом Гором, центром монашког живота источноправославног света. Ово је био први пут у историји да се Света Гора нашла под влашћу страног владара и Душан је желео да што пре уреди односе са тамношњим монашким породицама. Зато је на Атос послао свог логотета Хрису са задатком да преговара у Кареји са светогорским протом и његовим сабором. Душан је новембра 1345. године издао општу хрисовуљу свим светогорским манастирима, која представља уговор српског краља са светогорским протом у Кареји. Хрисовуља им је потврдила поседе и привилегије, док су они формално признали власт српског краља и у својим богослужењима помињали његово име, али су ипак задржали право да прво помињу име византијског цара.⁸⁴

⁸³ ИСН I, 522-523 (Б. Ферјанчић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 141-143; Nicol, *Last Centuries*, 206-207

⁸⁴ А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, бр. 5; Византијски извори, 262-265, 482; Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 144-146; ИСН I, 523 (Б. Ферјанчић); Б. Ферјанчић, *Српски и византијски Сер у XIV столећу*, Београд 1994, 60-61; Острогорски, *Историја*, 486

Српско царство

Српски краљ Стефан Душан се прогласио за цара након освајања Сера 25. септембра 1345. године, међутим пре самог крунисања морао је да обави опсежне припреме. Само проглашење се одиграло између новембра 1345. године и јануара 1346. године. Ова хронологија нам је позната захваљујући сачуваној хрисовуљи светогорском манастиру Ивируну из јануара 1346. године у којој се Душан потписао као „цар и самодржац Србије и Романије“.⁸⁵ Претпоставља се да је свечано проглашење објављено на Божић 1345. године у Серу где је Душан са супругом Јеленом провео зиму 1345/46. године.⁸⁶

Својим проглашењем за цара, Душан је био још један у низу владара који су нарушили византијску идеју о универзалном царству⁸⁷. Византија је ово схватање наследила од античког света. Као наследница Римске империје Византија је једина законита, једина универзална царевина, а њен цар, наследник римских императора је једини законити носилац царског достојанства и врховни поглавар света. Последица оваквог става било је изграђивање система хијерахије држава на чијем челу се налазила Византија, као легитимни носилац идеје универзалног царства.⁸⁸

Како би могло да буде обављено крунисање, Стефан Душан је прво морао српског црквеног поглавара да уздигне у ранг патријарха, пошто је само патријарх могао да крунише цара. Проглашење Јоаникија за патријарха обављено је у сарадњи са трновским патријархом Симеоном, али и уз сагласност и Српске и Охридске архиепископије. Свечано проглашење Српске патријаршије и Јоаникија за патријарха обављено је у Скопљу уз присуство српских епископа, охридског архиепископа и бугарског патријарха. Нема тачних података о томе када је српска црква уздигнута у ранг патријаршије, али је то

⁸⁵ А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, бр. 6

⁸⁶ Ферјанчић, Тирковић, *Стефан Душан*, 150-151

⁸⁷ Пре њега за царе су се прогласили Карло Велики и Симеон, бугарски владар, а Византија је морала да им призна царску титулу 812, односно 927. године, али са ограничењем да то није универзална царска титула јер она и даље припада само византијском цару.

⁸⁸ Г. Острогорски, *Србија и византијска хијерархија држава*, Зборник радова о кнезу Лазару, Београд 1975, 125-137; М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, Зборник у част шесте стогодишњице од издавања Законика цара Душана, Београд 1951, 87-118

морало бити у периоду између јануара 1346. године и царевог крунисања априла исте године.⁸⁹

Проглашењем патријарха створени су услови да се обави и само крунисање. У Скопљу се окупио државни сабор на коме је на најсвечанији начин, по црквеним обредима и по византијском церемонијалу Душан крунисан за цара на Ускрс 16. априла 1346. године. Примио је круну из руку патријарха Јоаникија и трновског патријарха Симеона у присуству српских, бугарских и једног дела грчких јереја, светогорског прота, свих игумана и најугледнијих монаха светогорских манастира.⁹⁰

Реакције на проглашење царства биле су различите широм Европе. Венеција је поздравила Душанову одлуку да се крунише за цара, рачунајући на сарадњу са Србијом у борби против Угарске и на заштиту својих трговачких интереса. Дубровчани такође признају Душанову владарску титулу и упућују посланство које ће присуствовати царевом крунисању у Скопљу. Папа и римско-немачки цар нису признали Душанову царску титулу, као ни Угарска, која у својој титули наводи Србију од почетка XIII века. Босна није званично оспаравала Душанову царску титулу, али јој није придавала ни одговарајући значај. Што се тиче Византије, реакција на проглашење српског царства и српске патријаршије, услед немира изазваних грађанским ратом, стигла је са закашњењем од пар година, 1350. када је цариградски патријарх Калист екскомуницирао Душана, Јоаникија и све српско свештенство из заједнице православних хришћана.⁹¹

Заправо прва реакција на Душаново крунисање уследила је од његовог некадашњег савезника Јована Кантакузина, који се крунише за цара у Једрену 21. маја 1346. године. Крунисао га је јерусалимски патријарх Лазар, који је у то време боравио у Једрену. Како свечаност није обављена по византијским обичајима, где цара крунише васељенски патријарх у цркви Свете Софије, Јован Кантакузин се због тога крунисао још једном, нарене године, по завршетку грађанског рата.⁹²

⁸⁹ Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 153-154; ИСН I, 527 (М. Благојевић)

⁹⁰ ИСН I, 527-528 (М. Благојевић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 151

⁹¹ М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, Зборник у част шесте стогодишњице од издавања Законика цара Душана, Београд 1951, 87-118; ИСН I, 529-530 (М. Благојевић); Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 166-167

⁹² Ферјанчић, Ћирковић, *Стефан Душан*, 165-166; Острогорски, *Историја*, 484

Када је Душан крунисан за цара, његов син је Урош крунисан за краља. Територија државе је подељена на два дела, новоосвојеним областима је управљао цар Душан, док је српским земљама управљао краљ Урош.⁹³

⁹³ ИСН I, 533 (М. Благојевић)

Закључак

Услови за проглашење српског царства почели су да се стварају још у време краља Милутина. Његова освајања македонских делова Царства извршила су толики притисак на Цариград да је Андроник II морао да пристане на удају своје порфирородне ћерке за старог краља Милутина. Овај догађај показује колико је Царство ослабило и колико је ојачала српска држава. У Милутиново доба српско присуство постаје трајан чинилац у Византији.

Српски притисак на Византију се смањује за време владавине Милутиновог сина Стефана Дечанског, али њену моћ у време његове владавине слаби први у низу грађанских ратова који ће обележити историју Царства XIV века.

Након преврата у Србији и доласка на власт Стефана Душана који је имао подршку своје ратоборне властеле за офанзивне акције према Царству, ситуација се опет мења. Душан је почео рат са Царством и освојио простране територије, међутим Андроник III је успео да ојача позиције Царства подвргавањем Епира и Тесалије директној управи Цариграда, након чега је уследио период мира између две државе. Ипак такво стање се није одржало дуго, одмах након његове смрти 1341. године избио је још разорнији грађански рат, који је имао много озбиљније последице по Царство. У том рату велику улогу играо је Душан, који је имао најмоћнију војску па су обе сукобљене стране покушавале да га придобију за савезника. Из овог рата Душан је изшао са царском титулом и великим проширењем територија и српска држава је доживела свој врхунац. Такође, битно је напоменути, да у овом периоду велику улогу у сукобима на европском континенту почињу да играју турски одреди. Турке Селџуке је Јован Кантакузин позвао у помоћ против владе у Цариграду и против краља Душана. Турци су врло брзо почели да освајају европске градове и у наредном веку су уништили и византијску и српску државу.

Извори и литература

Извори:

Византијски извори за историју народа Југославије, том 6, Београд 1986.

Данилови настављачи, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 7, Београд 1989.

Житије Стефана Дечанског, Григорије Цаамблак, *Књижевни рад у Србији*, Стара српска Књижевност у 24 књиге, књ. 12, Београд 1989.

А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936.

Литература:

Историја српског народа I, Београд 1981.

Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1951.

Г. Острогорски, *Душан и његова властела у борби са Византијом*, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд 1951, 79-86.

Г. Острогорски, *Србија и византијска хијерархија држава*, Зборник радова о кнезу Лазару, Београд 1975, 125-137.

Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, Београд 1993.

Р. Радић, *Сфранцес Палеолог – просопографска белешка*, Зборник радова византолошког института, књ. 29-30, Београд 1991, 193-204.

С. Мишић, *Стон и Пељешац од 1326. до 1333. године*, Историјски часопис, књ. 62-63, Београд 1997, 25-32.

Ј. Радонић, *Међународни положај Србије у XIV веку*, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд 1951, 13-26.

Љ. Максимовић, *О времену проглашења Андроника III Палеолога за цара*, Зборник радова византолошког института, књ. 16, Београд 1975, 119-122.

С. Ћирковић, *О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана*, Зборник радова византолошког института, књ. 29-30, Београд 1991, 205-212.

Д. Јечменица, *О времену увођења младог краља Стефана Душана у управне надлежности у Зети*, Архивски записи, часопис за архивску теорију и праксу, 19-2 (2012), Цетиње 2013, 155-166.

Б. Ферјанчић, *Византијски и Српски Сер у XIV столећу*, Београд 1994.

Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960.

Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар: 1331-1355*, Београд 2005.

Д. Никол, *Византијске племкиње. Десет портрета 1250-1500*, Београд 2010.

D. Nicol, *Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, London 1972.

М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, Зборник у част шесте стогодишњице од издавања Законика цара Душана, Београд 1951, 87-118.